

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

Internet: www.judaica-zwolle.nl E-mail: info@judaica-zwolle.nl

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 23, Nummer 1 / Tisjri 5770 - Oktober 2009

OPLAGE 350 EXEMPLAREN - ABONNEMENT € 8,00 - POSTGIROREKENING 259272

De Oost-Europese joden en veel andere zaken

Van de redactie

Deze eerste aflevering van de 23^e jaargang opent met het tweede artikel in de serie over de Geschiedenis van de joden van Oost-Europa door Wim Neevel. We beginnen deze keer in Praag, waar al in de 13^e eeuw een bloeiende joodse gemeenschap bestond. Daarna reizen we van Litouwen naar Polen en Rusland. Ook wordt stil gestaan bij de belangrijkste stromingen in het jodendom van de afgelopen eeuwen, zoals het chassidisme en de Haskala, de joodse Verlichting. Zo ontstaat een beknopt maar interessant beeld over dit gedeelte van de joodse geschiedenis.

Daarna bespreekt Jan Veldhuijzen een onlangs verschenen boek over een merkwaardig joods gezin van vóór de Tweede Wereldoorlog, waarvan de ouders vurige katholieken werden met als gevolg dat zes van hun acht kinderen toetraden tot de orde der Trappisten. Vijf van de zes werden door de Duitsers uit hun klooster gehaald, op transport gezet en overleefden de oorlog niet. Na de oorlog ontstond in katholieke kring de neiging hen te gaan verheerlijken als martelaren voor hun geloof, een wrange ontwikkeling omdat zij niet om hun katholicisme

werden gedeporteerd, maar om hun jood-zijn, waar zij de facto afstand van hadden gedaan. Hoe dit dilemma in het boek behandeld wordt, leest u in de boekbespreking. Wat u ook van deze geschiedenis vindt, ook dit verhaal is onderdeel van de complexe joodse geschiedenis waarin de dingen nimmer zwart-wit hebben gelegen.

En verder vindt u in dit bulletin veel kleinere berichten over allerlei zaken: nog eens twee boekenaankondigingen; boeken in de bibliotheek die gebruikt kunnen worden als aanvulling op de cursussen; het onlangs opgerichte Koor Kachol Lawan dat joods repertoire zingt en nog nieuwe leden kan gebruiken; de Elfde Samuël Hirschlezing over alweer een interessant onderwerp; en informatie over de leerhuiscursus over het bijbelboek Jona.

Verder is er het vertrek van Bote Mikkers als penningmeester van onze stichting. En tot slot een bericht over het onlangs afgeronde groot onderhoud van de synagoge waardoor het gebouw weer voor jaren tegen weer en wind beschermd is. Maar de reserves van de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle (de beheerder van het gebouw) zijn er flink door aangetast! De folder van de Stichting Voortbestaan vindt u bij dit bulletin. De redactie doet een beroep op uw vrijgevigheid de Stichting Voortbestaan financieel een flinke steun in de rug te geven. De synagoge is het waard nog lang voor ons allen klaar te staan!

Torentje aan de voorgevel van de synagoge van Zwolle met ingang naar het leslokaal waar de Stichting Judaica haar cursussen organiseert. Het metsel-, schilder- en loodgieterswerk is na het groot onderhoud weer als nieuw (zie pagina 11).

De geschiedenis van de joden van Oost-Europa 2*

Door Wim Neevel

Sinds de negende eeuw wonen er al joden in Oost Europa: in Rusland, Polen, Tsjechië en Slowakije. Voor een deel kwamen ze uit het Byzantijnse rijk en uit het rijk der Chazaren, voor een ander deel uit West-Europa. Uit Duitsland namen de joden hun taal mee, het latere Jiddisch, en verder ook de nadruk op de studie van de Talmoe¹. Zeer bekend bij iedereen is het joodse getto² van Praag, ook Josefov (Jozefstad) genoemd. Hier bevinden zich de oudste synagoge van Europa, het oude joodse raadhuis met een klok waarvan de wijzers in omgekeerde richting langs de Hebreeuwse cijfers draaien en verder de curieuze begraafplaats, waar zo'n 12.000 grafstenen bij elkaar staan, uit de periode 1439 tot en met 1787.

De joden van Praag

Volgens de overlevering schiep rabbijn Juda Loew ben Bezalel uit Praag zo rond 1600 een golem, een soort robot uit klei. Deze kwam tot leven wanneer een stukje papier, waarop de Godsnaam was geschreven, in zijn mond werd gelegd. Telkens wanneer de joden van Praag onrecht werd aangedaan kwam de golem voor hen in actie en redde hen uit hun nood. Zo werd deze wonderfiguur bekend als onvermoeibaar verdediger van het getto van Praag. Zo lang het papier met de Godsnaam in z'n mond lag was de golem de dienaar van zijn schepper Juda Loew, maar hij werd een vernielend monster of een logge massa klei wanneer de "onuitsprekelijke naam" werd verwijderd.

Boven in de dertiende-eeuwse synagoge, de Alt-Neusjoel, is een nis waarvan wordt gezegd dat het wezen van klei er nog ligt. Het uit 1270 daterende gebouw is een van de oudste en beroemdste synagogen van Europa. Al is de sjoel nog zo oud, de naam verwijst naar de tijdelijkheid van het gebouw. "Dat zou zijn opgetrokken uit stenen die de gemeenschap te leen kreeg uit Jeruzalem en die op eigen houtje naar Praag vlogen. Met als voorwaarde ("altenaj", vandaar altneu), dat de

stenen bij de komst van de messias zouden teruggaan naar Israël".³

Grenzend aan de joodse wijk van Praag ligt de uit de middeleeuwen stammende Karelsbrug over de Moldau met de vele heiligenbeelden. De beelden stammen vooral uit de achttiende- en negentiende eeuw. Maar het vergulde beeld aan het houten crucifix, direct tegenover de joodse wijk, stamt al van 1629 en lijkt er te staan als een waarschuwing voor de joden.

De vijf aan het beeld bevestigde vergulde Hebreeuwse woorden zijn in de combinatie met een crucifix uniek. De goudkleurige woorden zijn uit Jesaja 6:3 (in vertaling: "Heilig, heilig, heilig is de Heer der heerschen") en dateren van 14 september 1696. Voor de hand ligt dat in deze tekst een verwijzing naar de triniteit⁴ werd gezien.

Uit een bewaard gebleven document blijkt dat de Hebreeuwse woorden waren vervaardigd met het geld van een boete, opgelegd aan een jood omdat hij smadelijk zou hebben geschreven over het crucifix. "Uit andere stukken blijkt dat het om een bedrag van duizend gouden florijnen ging dat opgelegd was aan de vooraanstaande Elias Backoffen – en wel op beschuldiging van blasfemie⁵ tegen God en het Heilige Kruis en van bedreigingen tegen gedoopte joden en degenen die de doop overwogen.....".⁶

In die tijd, aan het eind van de zeventiende eeuw, heerste in Praag een anti-joodse hysterie rond een proces tegen een joodse vader die werd verdacht van moord op zijn twaalfjarige zoon, die tot het christendom wilde overgaan. In later tijd is deze hele geschiedenis toegedekt. Noch de joodse gemeenschap, noch de plaatselijke overheid had er belang bij om eraan herinnerd te worden. Reden waarom er legenden de ronde gingen doen over een jood die naar het kruis gespuugd zou hebben of zijn hoed niet had afgenomen.

Crucifix op Karelsbrug in Praag

* Het eerste deel van deze serie kunt u vinden in: Judaica Bulletin 22 nr. 3, april 2009, pag. 2 t/m 5.

Het chassidisme

In dezelfde tijd dat de joden in West-Europa zich richtten op de Verlichting - grotendeels in de achttiende eeuw - zochten de joden van Oost-Europa troost in de godsdienst. Na de ontmaskering van Sjabtai Tswi verstevigde het rabbijnse jodendom haar gezag en ontstond er daarnaast een nieuwe benadering van de religie: het chassidisme, een mystieke beweging. Haar leer van vreugde en geestdriftige aanbidding vond weerklank bij hen die door de verschrikkingen aan wanhoop ten prooi waren gevallen.

De aanhangers van deze beweging worden chassidiem genoemd, dat het Hebreeuwse woord voor vroom is. De stichter, Israël ben Eliëzer van Medsjibosj, beter bekend onder de naam Baäl Sjem Tov (Meester van de Goede Naam) werd in 1698 in Podolië geboren. Volgens hem ging het in de religie om het tot stand brengen van een levende betrekking tot God en niet zozeer om het ritueel en de wet. Door de nadruk te leggen op het gevoel in plaats van op het verstand gingen, als gevolg hiervan, ontwikkelden en ongeletterden meer ongedwongen met elkaar om. Onder de naam Lubavitch, een plaatsje in de buurt van Smolensk, groeide een van de vele chassidische groeperingen uit tot een grote en zeer invloedrijke beweging in de joodse wereldgemeenschap. Deze in religieus opzicht invloedrijke beweging staat ook bekend onder de naam Chabad en heeft nu haar wereldhoofdkwartier in Brooklyn in New York. Aanvankelijk werd het chassidisme door het traditionele jodendom als "ketterij" bestreden, zowel in Polen als in Litouwen.

Enige tijd waren de Oost-Europese joden verdeeld in twee kampen: de chassidiem en de mitnagdiem of tegenstanders. Tenslotte kwam de Russische regering in het godsdienstig geschil tussenbeide en schonk zij de chassidiem het recht eigen synagogen en eigen rabbijnen te hebben. In de loop der jaren nam het extremisme van beide groepen af.

De joden van Litouwen en Polen

Litouwen was in 1648 gespaard gebleven voor de massamoorden van Chmelnitski en de daarop volgende verzwakking van de joodse geestkracht. In de hoofdstad Wilna, nu Vilnius geheten, bloeide de studie van de Talmoed en Wilna droeg dan ook de erenaam "het Jeruzalem van Litouwen". De man die hier de toon aangaf was Elijah ben Solomon Zalman, hier geboren in 1720 en later bekend als "de gaon⁷ van Wilna".

Kovno (nu Kaunas geheten), de een na grootste stad van Litouwen, was de stad vol leerhuizen en gebedshuizen van de grote Litouwse gemeenschap die bekend stond om haar diepzinnige benadering

van joodse wijsheid en kennis. Dit in tegenstelling tot de joodse wereld van het chassidisme die meer gericht was op de spiritualiteit van het jodendom en waar de "extase boven de rede" gezet werd.

Aan het eind van de middeleeuwen en het begin van de vroegmoderne tijd hadden de Europese joden in meerderheid een veilige plaats gevonden binnen het Litouws-Poolse Gemenebest, de "Rzeczpospolita", de grootste en tolerantste staat van die dagen. Maar vanaf 1772 namen de tsaren Litouwen en grote delen van Polen in en werden ze de bestuurders van 's werelds grootste joodse gemeenschap. Het aantal joden binnen de grenzen van Rusland was tot 900.000 gestegen.

De joden van Rusland

Tot dan toe was het joden verboden, zelfs al was het maar voor tijdelijk, zich op Russisch grondgebied te vestigen. Nu was het ook niet langer mogelijk het 'joodse vraagstuk' op te lossen door de joden eenvoudig uit Rusland uit te wijzen. De eerste reactie van de Russen was dan ook de joden te laten blijven wonen in het gebied waar ze tot dan hadden verbleven. Zo ontstond het zogenaamde 'Joodse Vestigingsgebied'. Het is een officieel in 1804, door

Kaart met de 'Pale of Settlement'. Bron: *The Routledge Atlas of Jewish History Ed. 7 by Martin Gilbert.*

een tsaristische ordonantie, vastgesteld 'concentratiegebied', beter bekend in het Engels als de 'Pale of Settlement'. Dit 'Jiddisjland' was een erfenis van de drie Poolse delingen tussen 1772 en 1795. Daar zou het merendeel van de Europese joden bijna tweehonderd jaar lang wonen in stadjes, dorpen en enkele overvolle grotere steden.

Maar al snel kwamen er allerlei speciale beperkende wetten die de rechten van de joden in het "concentratiegebied" vastlegden. Ze waren soms ronduit discriminerend: joodse kooplieden en ingezetenen moesten dubbele belasting betalen en ze mochten niet zonder toestemming reizen of verhuizen. Verder mochten ze ook geen hoger onderwijs volgen aan Russische scholen of academies. "Maar binnen de gemeenschap in het Vestigingsgebied leidde men een actief en veelomvattend leven. Terwijl van de Russen vrijwel iedereen [...] ongeletterd was, zond zelfs de nederigste joodse familie haar zonen naar de cheider⁸ om te leren lezen en schrijven en zich bezig te houden met de studie van de Tora".⁹

Het Jiddisch

In de Pale, het Vestigingsgebied, was het Jiddisch de cultuurtaal. Als "Mame Loshn" (= moedertaal) stond het versus "Loshn Kodesj" (= heilige taal), het Hebreeuws. Het was ontstaan in Duitsland als "Loshn Ashkenaz", dat is de taal van de Ashkenaz (= Duitsland). De grondslag is dus Middel-Hoogduits met als belangrijkste component Hebreeuwse en Aramese woorden. Dit oudste Jiddisch werd in latere tijden door de joden meegenomen naar de verschillende landen. Het onderging overal de invloed van de omgeving, hetgeen leidde tot twee hoofddialecten, het Oost-Jiddisch en het West-Jiddisch, waarvan het eerste onder invloed kwam te staan van de Slavische talen. Aan het begin van de achttiende eeuw bestonden beide vormen van het Jiddisch als een complete taal, "dat wil zeggen dat deze gesproken talen nog in alle domeinen van het dagelijks leven gebruikt werden".¹⁰

In Oost-Europa kwam de Jiddische taal en literatuur tot grote bloei, mede door de opkomst van het chassidisme dat het poëtische en menselijke element versterkte. Momenteel geldt het Oost-Jiddisch als norm voor het Jiddisch. Met de vernietiging van het Europese jodendom is de taal samen met haar burgers bijna verdwenen. Voor Nederland wordt ze alleen nog maar in het Cheider, de orthodox-joodse kindergemeenschap in Amsterdam en bij de gezinnen die aan deze school verwant zijn, als gewone levende spreektaal gehoord. Een aardig voorbeeld van het Oost-Jiddisch is het gebruik van de dubbele ontkenning:

Afbeelding van een loeach (almanak) in het Jiddisj uit het jaar 1753 (uit NIW van 12 mei 2006)

"nisjt kein" (= nooit). De verdubbeling van de ontkenning wordt dus geen bevestiging.

De Haskala

Twee stromingen drukten in de jaren tachtig van de 18^e eeuw en in het begin van de 19^e eeuw hun stempel op de cultuur van de Oost-Europese joden: de Haskala of Joodse Verlichting enerzijds en het chassidisme anderzijds. "Vooral in het midden van het Vestigingsgebied stonden beide kampen fel tegenover elkaar. [...] Hoewel dus in Oost-Europa het gevaar dat de joden hun identiteit spoedig zouden verliezen weliswaar niet geheel en al afwezig was, was de kans daarop in het algemeen toch veel kleiner. De Haskala zag zich in Oost-Europa gesteld tegenover oorspronkelijk joodse krachten."¹¹ Met dat laatste worden enerzijds de chassidiem en anderzijds de mitnagdiem bedoeld.

"De 18^e eeuwse West-Europese emancipatie en assimilatie van joden en de opkomst van de Haskala in de jaren tachtig van de 18e eeuw brachten allereerst in Duitsland joden ertoe de landstaal te leren, hetgeen ten koste ging van het Jiddisch".¹² In Oost-Europa werd het Jiddisch juist het instrument bij uitstek van sociale cohesie en hét middel tot communicatie. "In het Oost-Europa van de afgelopen eeuwen waren de Jiddische kranten de enige bron waaruit joden die de landstaal niet spraken, over de landsgrenzen heen konden vernemen hoe hun cultuur erbij stond en op welke problemen ze eventueel konden rekenen. De krant was zowel bindmiddel als adviseur, en bracht enige verstrooiing in de afgelegen sjtettl, waar - als we Marc Chagall moeten geloven - het enige vermaak bestond uit een man met een viool die te pas en te onpas op het dak plaats nam. In grote steden als Warschau waren er zeven dagbladen in het Jiddisch

voor een Joodse bevolking van 3,5 miljoen. In de voormalige Sovjet-Unie was de Joodse pers hét emancipatie instrument van de arbeidersklasse tot Stalin alles gelijkgeschakelde en uitroeide”.¹³

De frisse wind van liberalisering, die in West Europa woei, drong ook door tot in Rusland. De “maskiliem”, de voorvechters van de Haskala, ergerden zich aan het onproductieve bestaan van hun geloofsgenoten. Zij schudden het juk van de Talmoed af, gingen Russisch spreken en spoorden de joodse massa aan respectabeler beroepen uit te oefenen. De “prins der dichters” van de Russische Haskala, Juda Leib Gordon, drukte de joden op het hart dat ze “zich als Russen moesten kleden en gedragen, zich met Russische literatuur en levenswijze vertrouwd moesten maken. [...] ‘Wees een jood in uw tent en een mens daarbuiten’ was de leuze van Gordon”.¹⁴

Toenemende repressie

Geleidelijk tekende zich voor de joden in het Vestigingsgebied een zekere verbetering af, maar niet voor lang. Onder tsaar Nicolaas I moesten joodse jongens, volgens een wet uit 1827, na een eerste opleiding gedurende 25 jaar in militaire dienst. Jongens van 12 tot 18 jaar werden gerekruteerd door zogenaamde 'kapers' die belast waren met het bijeenbrengen van het vereiste aantal jongens, die vervolgens aan zware fysieke beproevingen maar ook aan geestelijke kwellingen blootgesteld werden. Op last van de tsaar werd onder deze rekruten ook zending bedreven en op joodse scholen werden joodse leraren door christelijke vervangen. Ook voerde de regering de

zgn. 'lichtbelasting' in op kaarsen voor sjabbat en op het aantal kandelaren dat een joods gezin bezat. Eén van de gevolgen hiervan was dat joden eigen kaarsenmakerijen begonnen. De omvang van de kwellingen voor de joodse bevolking was inmiddels dan ook aanzienlijk geworden.

Noten

1 **Talmoed.** Omvangrijke werk dat is opgebouwd uit de 'Mondelinge Leer' en de verzameling commentaren en discussies van joodse geleerden die leefden van 200 tot circa 500.

2 **Getto.** Wijk waar joden gedwongen waren te wonen.

3 NIW van 26 maart 1999.

4 **Triniteit.** De goddelijke drie-eenheid in de christelijke opvatting.

5 **Blasfemie.** Godslastering.

6 Trouw van 27 juni 1997.

7 **Gaon.** Lett. majesteit, eretitel van het hoofd van een joodse academie.

8 **Cheider.** Lett. kamer, ooit privé-leerschool bij een rabbijn.

9 Ruth Samuels, Toledot 'Am Jisraeel, NIK 1988, pag. 273.

10 Ariane Zwiers, Kroniek van het Jiddisj, Eburon 2003, pag. 7.

11 Abba Eban, Mijn Volk, Keesing 1972, pag. 209.

12 Ariane Zwiers, Kroniek van het Jiddisj, Eburon 2003, pag. 8.

13 NIW van 3 april 2009, pag. 15.

14 Abba Eban, Mijn Volk, pag. 214.

Scheuren in het kleet - Boekbespreking

Peter Steffen en Hans Evers, *Scheuren in het kleet. Het joods-katholieke gezin Löb 1881-1945*. Valkhof Pers, (2009). 512 blz., Euro 39,50. ISBN 978 90 5625 288 5.

Wajiekràh ja'akov siemlotáv (Toen scheurde Jakob zijn kleren - Gen 37:34)

Wat een brochure had moeten worden, werd een vuistdikke studie. Een dieptragische familiegeschiedenis wordt in *Scheuren in het kleet* (*keri'ah* in het Hebreeuws, afgeleid van de werkwoordstam *koef-résj-àjìn*, hetgeen ‘scheuren’, ‘trekken in tegengestelde richtingen’, ‘splijten’ betekent) op consciëntieuze wijze beschreven. Het is een kosjer verslag van Steffen en Evers geworden met groot respect voor het jodendom en een kritische houding tegenover de toenmalige monastieke autoriteiten. Vermeldenswaard is nog dat drs. Hans Boertjens, docent Bijbels-Hebreeuws van de Stichting Judaica Zwolle, de vertalingen heeft verzorgd van de Hebreeuwse grafteksten.

De aanleiding

“Dit boek wil recht doen aan deze bijzondere geschiedenis door de historische feiten weer te geven en onware verhalen of hagiografische verzinselen te ontcrachten”, schrijven de abdis van de Abdij Koningsoord en de abt van de Abdij Judaica Bulletin 23 nr. 1 – oktober 2009

Koningshoeven in het voorwoord. Door deze publicatie hopen zij hun excuses aan te mogen bieden. Wat namelijk bezig was te ontstaan in beide kloostergemeenschappen en ver daarbuiten, is een misplaatste verering van de monniken en nonnen, de broers en zussen Löb. Om een ‘Edith Stein-

effect' te voorkomen hebben deze abt en abdis de auteurs opdracht gegeven een brochure te schrijven, die al doende tot een gedegen studie uitgroeide.

Twee Joodse familiegeschiedenissen

Om tenslotte de moord op vier neven en drie nichten van Judith Herzberg te beschrijven, wordt eerst uitgebreid over de voorgeschiedenis van de familie Löb verhaald op basis van schriftelijke bronnen en 'oral history'. Het gaat hierbij om de families Leib/Loeb en Kaufmann enerzijds en de families Van Gelder en De Leeuw anderzijds. Een vergelijking met de roman van Charles Lewinsky, *Het lot van de familie Meijer*, is stellig niet misplaatst. De kern van het boek draait rond het katholieke gezin Löb, vader Lutz (1881-1936), moeder Jenny (1879-1938) en hun acht kinderen, van wie er zes intreden in het klooster. Zowel Lutz als Jenny zijn van joodse huize. Tijdens zijn ingenieursstudie te Delft ging hij met zijn verloofde, de pianiste Jenny van Gelder, in het geheim over naar de katholieke kerk. Op advies van pater Ermann leefden ze aanvankelijk als cryptokatholieken en dienden ze hun (joodse) families in het ongewisse te laten omtrent hun 'bekering'.

In 1925 vertelt Juda (pseudoniem van Lutz) zijn bekeringsverhaal onder de titel *Uit het leven van een Jood* in het katholieke, literaire tijdschrift *De Beiaard*. In datzelfde jaar verschijnt van zijn hand ook nog een brochure, *Jood, of niet? En zoo ja, dan .... Een vraag stellen is haar half beantwoorden* (boven deze titel stond een vrije vertaling van het begin van het *Sjema*: 'Hoor, volk van Israël'), in opdracht van de Apologetische Vereeniging Petrus Canisius en het Geert Groote Genootschap. Hij richtte zich in eerste instantie tot zijn joodse volksgenoten, al was de kans klein dat die een dergelijke brochure onder ogen zouden krijgen. Hoe dan ook, hij was zeker een overtuigd gelovig katholiek. Hij heeft zelfs zijn zwager, Abel Herzberg, trachten over te halen katholiek te worden! Abel gaat in de correspondentie met Lutz frontaal in tegen diens opvattingen en levenskeuze. Daarbij realiseerde hij zich dat hij nogal fel van leer trok, maar wel heel oprecht zijn visie gaf aan Lutz, die hij als vriend beschouwde.

Jenny trok zich de maatschappelijke mislukkingen van haar man met de bijkomende geldproblemen erg aan en het krenkt haar standsgevoel - althans zo komt het over. Zonder meer komt duidelijk uit het boek naar voren dat zij haar kinderen obsessief en dwingend richting kloosterleven heeft gepusht. Voor haar en haar kinderen lijkt het klooster een uitweg te zijn om maatschappelijk aanzien te krijgen. Het monastieke leven wordt in alle toonaarden uitvoerig beschreven in de beide trappistenkloosters. Een leven waarin

'de wereld' niet doordrong! Dat is een omstandigheid die, toen eenmaal de nazi's toesloegen, mensonterende gevolgen zou hebben.

En dan, op 2 augustus 1942, worden op last van de Duitse bezetter op zondagmorgen rond half vier vijf van de zes trappisten (één, Wies Löb, zuster Veronica, bleef wegens ziekte in het klooster en overleed in 1944) door de Nederlandse politie opgehaald om via Westerbork doorgestuurd te worden naar de gaskamers in Auschwitz. Het waren kinderen van gelovige katholieken, die zich nauwelijks bewust waren van hun joodse afkomst. Het waren geen joden die zich uit veiligheidsoverwegingen hadden verborgen. Van joodse religiositeit was bij hen geen sprake. Het waren stellig geen martelaren om het geloof! Een vergelijking met Edith Stein gaat dan ook volledig op. Zij allen werden vermoord om hun joodse afstamming volgens de abjecte 'rassenwetten' van Hitler c.s.

In 1966 werden in de abdijen Koningshoeven en Koningsoord herdenkingen gehouden voor de weggevoerde kloosterlingen Löb en hun broer Hans (ondergedoken geweest en kort voor de bevrijding in februari 1945 in een werkkamp gecrepeerd). Voor deze herdenking werd een bidprentje gemaakt met een fotocompositie erop van de vier broers en drie zusjes Löb in de vorm van een *magen David*; een gotspe!

Verantwoording

Past een bespreking van een 'katholiek' boek in een orgaan van de Stichting Judaica Zwolle? Gelet op de doelstelling van deze Stichting meen ik van wel. Het boek geeft een uitgebreide en degelijke joodse familiegeschiedenis, rijk geïllustreerd met fotomateriaal. Eerst later in het boek wordt de ontwikkelingsgang van Lutz en Jenny en hun katholieke aberratie geschetst. En juist die afwijking van het traditionele patroon past naadloos in de Nederlandse, katholieke geschiedenis in de periode na de Eerste Wereldoorlog tot circa 1930 – en raakt daarmee ook aan het Nederlandse jodendom. Dat blijkt duidelijk uit het formidabele overzichtswerk over katholieke beeldvorming over joden in Nederland: *Een donkere spiegel : Nederlandse katholieken over joden, 1870/2005 : Tussen antisemitisme en erkenning* door Marcel Poorthuis en Theo Salemink (Valkhof Pers, 2006). In het hoofdstuk 'Bekeringsverhalen als rolmodel' (2.3.4.) komt de bekering van Lutz en Jenny ook voor.

"In de nieuwe beweging tot bekering van de joden door gebed en voorlichting, in Nederland pas na de Eerste Wereldoorlog begonnen, spelen bekeringsverhalen een belangrijke rol. Bekende en onbekende bekeerlingen worden, romantisch en tegelijk vroom, tot voorbeeld gesteld: voorbeeld

voor joden om zich te bekeren, maar vooral voorbeeld voor katholieken - joden lezen immers de bekeringsverhalen in de katholieke tijdschriften niet - om zich de verhevenheid van het katholieke geloof bewust te zijn” (p. 236). Deze katholieke toenadering tot het jodendom werd van joodse zijde echter als bedreigend ervaren. De bekeringsverhalen zijn stichtelijk en roepen op tot identificatie: ze sterken de katholieke en willen de joodse lezer tot bekering bewegen.

Tenslotte

Scheuren in het kleet is een uitstekend gedocumenteerd en goed leesbaar boek, ondanks het godsgrouwelijke einde. Een wetenschappelijk verantwoorde studie van een joodse familie, waaruit

één zoon tot het katholicisme overgaat. Zijn kinderen (op één na) overleven de oorlog niet, hun monastieke leefomgeving ten spijt. Ze worden allen vermoord om hun jood-zijn, terwijl ze katholiek waren. Het gezin Löb was geen ‘joods’ gezin. Het was evenmin een doorsnee ‘katholiek’ gezin. De kinderen waren geen bekeerlingen en hun levensverhaal is geen bekeringspropaganda. Paula van Broekhoven-Löb, de enig overlevende van de kinderen Löb, kreeg na de oorlog meer contact met haar ooms en tantes, neven en nichten die de oorlog hadden overleefd. Zij ontwikkelde mede hierdoor belangstelling voor haar joodse wortels.

Het is om verschillende redenen goed dat dit boek er is.

Jan Veldhuijzen

Boekaankondigingen

Mary van Roden (2009). *Kaddiesj. Aspekt : Soesterberg*. ISBN-13:978-90-5911-799-0.

De Joodse Raad werd gedwongen tot het maken van keuzes waarvan de gevolgen niet direct zichtbaar waren, maar waarover met de kennis achteraf geoordeeld wordt. *Kaddiesj* is een verhaal over onmacht en dilemma's. Over het maken van keuzes onder extreme omstandigheden. Hoofdpersonage is Gabriël Salomons. Een gedreven en ambitieus man. Gabriël wordt secretaris van de Joodse Raad Enschede. Hij zet zich met volle overtuiging in voor zijn volk. Want of men nu azkenasich, sefardisch, orthodox, geassimileerd of zionist is, men is nu 'de Jood'. Toch is daar die twijfel of zij als Raad niet een instrument van de Duitsers zijn. De Joodse Raad Enschede besluit om een geheel eigen koers te varen en 'tegenwerkend mee te werken'.

Gabriël Salomons doet alles ter bescherming van

zijn gemeenschap, maar tekent daarmee zijn eigen doodsvonnis. Verraden? *'Wellicht is dit het risico van mijn werk geweest'*, schrijft hij in zijn laatste brief aan zijn vrouw. Vele levens zijn mede door zijn inzet gered, maar hij werd op transport gesteld.

Mary van Roden raakte gefascineerd door een pasfoto en ging opzoek naar de persoonlijke tragedie achter deze foto. Gaandeweg het onderzoek stuitte zij op feiten die de rol en plaats van de Joodse Raad Enschede een ander gezicht gaven. *Kaddiesj* is haar debuut waarin zij als niet-jood de Joodse gemeenschap in Enschede in de oorlogsjaren uiterst respectvol neerzet.

Jaap van Slageren (2009). *Influences juives en Afrique : Repères historiques et discours idéologiques*. Karthala : Parijs.

Afrika is een continent met vele godsdiensten en culturen. Zo zijn er ook sporen van joodse godsdienst en cultuur. Vanuit het leefgebied van het oude Israël zijn deze te vinden over heel Afrika. In Egypte, Ethiopië, Marokko, maar ook dieper in Afrika, zoals in Ghana, Tsjaad, Kameroen, Zimbabwe en Zuid-Afrika. Veel joden zijn vrijwillig, bijvoorbeeld door handel gedreven, naar deze streken uitgeweken. Maar de meesten zijn door deportaties en vervolgingen in soms de verste uithoeken van Afrika terecht gekomen. Sporen van de joodse traditie in Afrika zijn af te leiden uit joodse leefregels, feesten en rituelen die werden nageleefd. Maar ook door joodse gebruiken die in

de Afrikaanse cultuur zijn binnen geslopen. Deze joodse cultuur staat niet op zichzelf. In veel gevallen is zij vermengd geraakt met christelijke invloeden. Hieruit zijn bloeiende kerken voortgekomen zoals de bekende Koptische kerken van Egypte en Ethiopië. Ook heeft deze joods-christelijke beweging grote theologen voortgebracht, zoals Origenes en Augustinus, die je beter kunt begrijpen vanuit een joods-Afrikaanse context. Maar ook in de moderne zending en missie is het evangelie in joodse vormen aan de Afrikaanse christenen doorgegeven. Ook Afrikaanse theologen, zowel mannen als vrouwen, grijpen vanuit het Oude en Nieuwe Testament op joodse thema's terug om

actueel over de betekenis van het christendom in Afrika te schrijven.

Van dit alles en nog meer schetst Jaap van Slageren, voorzitter van de Zwolse afdeling van het Genootschap Nederland-Israël, een beeld in zijn dit jaar in Frankrijk uitgegeven boek over joodse invloeden in Afrika. Hij schreef eerder over zijn vroegere werkgebied Kameroen. Zijn ervaringen in dat land hebben hem geleerd dat christenen eerder

hun inspiratie vinden in Jeruzalem dan in Rome of Geneve. Nu laat hij zien hoe in heel Afrika eenzelfde soort oriëntatie valt te ontdekken. Van alle historische ontwikkelingen, culturele vervlechtingen en godsdienstige uitingen geeft hij een boeiend en helder leesbaar beeld. Tegelijk is dit boek een uitnodiging om met vervolgstudies het onderzoek naar joodse invloeden in Afrika voort te zetten.

BIBLIOTHECARIA

In het leslokaal van de Stichting Judaica bevindt zich een kleine bibliotheek met boeken over het jodendom en aanverwante onderwerpen. De bibliotheek is open tijdens de cursusavonden, vanaf 19 uur, en staat ter beschikking van de cursisten. De collectie bevat meerdere titels die gebruikt kunnen worden als aanvullend materiaal voor de cursussen van de Stichting Judaica. Enkele suggesties voor het komende seizoen:

Vrij Leerhuis 1 – De Jozefverhalen in rabbijs perspectief.

- = 226.4 Fuks-Mansfeld, R., De veelkleurige mantel; joodse legenden rondom het Oude Testament.
- = 226.4 Gradwohl, R., Uit Joodse bronnen; dl 2. Enkele teksten uit Genesis en Exodus verklaard.
- = 223 Zoals er gezegd is over Jozef en de aartsvaders.

Vrij Leerhuis 2 – Het bijbelboek Jona.

- = 226.4 Tijn, Maartje van, Belofte en catastrofe; de code van het Oude Testament gebroken.
- = 226.4 Riet, Peter van 't, Het boek Jona als Midrasj.

Vrij Leerhuis 3 – De sidra van de week.

- = 226.1 Tanach; Hebreeuwse en Nederlandse tekst.
- = 226.1 Tora: de onderwijzing van Mosje.

Korte cursus 1 – Hoe joods was Paulus?

- = 227.4 Riet, Peter van 't, Lukas, de Jood; een joodse inleiding op het Evangelie van Lukas en de Handelingen der Apostelen.

Korte cursus 2 – Inleiding in de Jiddische taal en cultuur.

- = 903.5 Kriwaczek, Paul, Jiddische wereld; opkomst en ondergang van een vergeten volk.
- = isra 943 Wigoder, Geoffrey, Joodse cultuur, oorsprong en bloei. Een geschiedenis van de Joodse cultuur en haar uitstraling.

Korte cursus 3 – Stromingen binnen het Nederlandse jodendom.

- = isra 944.7 Abicht, Ludo, Geschiedenis van de Joden van de Lage Landen
- = 213 Elshout, Hella van den, Jodendom. Over het religieuze jodendom in Nederland. Het jodendom benaderd vanuit de centrale rol die taal, tekst en leren in deze religie spelen. Gesprekspartners zijn allen praktiserende joden die zowel uit de orthodoxe als de liberale en vrijzinnige hoek komen.

Samuel - Hirschlezing : Levinas en leiderschap .

- = 158.3 Filosofen van deze tijd.
- = 158.3 Duyndam,,J., Poorthuis, M., Levinas.

De bibliotheek is er voor de cursisten. Maak er dus gebruik van!

Dicky Koffeman – Wielenga.

Koor Kachol Lawan

Zingen is goed voor lichaam en geest. Zingen maakt je blij! Met dat motto is een groep van 15 leden en bekenden van de sjoel Zwolle in september 2008 gestart met het koor Kachol Lawan. Deze naam staat voor de kleuren blauw en wit, die Israël en Zwolle gemeen hebben. Het koor zingt onder leiding van de dirigent en violist Dries Lansdorp joods repertoire in het Ivriet, Ladino, Jiddisch en Nederlands. Dries Lansdorp werkte al met verschillende orkesten in binnen en buitenland en geeft momenteel leiding aan International Music Management Opus 209 en diverse orkesten en koren.

Een Joods koor voor iedereen die zich verbonden voelt met het joodse leven, de sjoel in Zwolle en het leuk vindt om te (leren) zingen. Zangervaring is niet nodig en we doen geen stemtest.

Wanneer? We repeteren iedere donderdagavond van 20.00 tot 22.00 uur in het gebouw Domusica aan de Radewijnstraat 10 in Zwolle. Belangstelling om mee te zingen? Voor informatie kunt u contact

opnemen met: Wayne Dieleman, telefoon: 038-4202206, e-mail: wdieleman@solcon.nl.

Voor een donatie maken wij u attent op ons rekeningnummer: 78.67.12.864 t.n.v. E Verschuure te Zwolle. Met een bijdrage van € 20,- per jaar houden wij u op de hoogte van onze vorderingen en ontvangt u... als wij zover zijn... een uitnodiging voor ons optreden. Alvast onze hartelijke dank!

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING NAJAAR 2009 EN WINTER 2010

Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar ons e-mailadres: info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie voor de Judaica-Agenda wordt bijgehouden op onze website www.judaica-zwolle.nl. De datums van de cursussen van de stichting kan men vinden in de cursusfolder 2009-2010 en op onze website.

4-10-2009: Tentoonstelling - Tentoonstelling
"Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel-Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 14.00 uur.

7-10-2009: Zang en sketches - Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Hebreeuwse liedjes, sketches en gedachten door Galit Tuvya en Janet van der Molen met als titel "Enkele reis Tel Aviv - Amsterdam". Plaats: Synagoge Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 19.30 uur. Toegang leden gratis, niet-leden € 3,00.

8-11-2009: Samuel-Hirschlezing - 11e Samuel-Hirschlezing in de synagoge van Zwolle. Dr. Bas Baanders over: De Frans-joodse filosoof Emmanuel Lévinas en de betekenis van zijn filosofie voor het leiden van organisaties. Stichting Judaica Zwolle. Tijd: 11.00 uur (zaal open: 10.30 uur). Toegang: € 7,- per persoon.

8-11-2009: Tentoonstelling - Tentoonstelling
"Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica

Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel-Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 14.00 uur.

24-11-2009: Lezing GNI Zwolle - Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Lezing door Dr. Jaap van Slageren over "Joodse invloeden in Afrika". Plaats: Synagoge Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 19.30 uur. Toegang leden gratis, niet-leden € 3,00.

13-1-2010: Lezing GNI Zwolle - Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Lezing door Drs. Alex van Heusden over "Het oeuvre van Chaim Potok". Plaats: Synagoge Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 19.30 uur. Toegang leden gratis, niet-leden € 3,00.

10-2-2010: Film Jiddisjkeit - Stichting Judaica Zwolle in samenwerking met Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Film "Jiddisjkeit" over een bijzondere Joodse Gemeente in Amsterdam, wordt toegelicht door dhr. Aronson uit Amsterdam.. Plaats: Synagoge Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 20.00 uur. Toegang € 7,00 te betalen aan de zaal.

Samuël-Hirschlezing – Zondag 8 november 2009

Op zondag 8 november zal dr. Bas Baanders de Elfde Samuël-Hirschlezing uitspreken in de synagoge van Zwolle. Het onderwerp is: "Levinas en leiderschap". De Samuël-Hirschlezing beoogt de actualiteit van het jodendom voor de moderne cultuur te belichten voor een geïnteresseerd publiek van joden en niet-joden.

De Frans-joodse filosoof Emmanuel Levinas, wiens filosofie sterk rust op de Talmoed en de andere

rabbijnse literatuur, heeft de naam moeilijk toegankelijk te zijn. Dit is misschien wel terecht, maar

het aardige van zijn werk is dat het tegelijkertijd heel praktisch is. Hoe kan het ook anders met een oeuvre dat de ethiek centraal stelt, of anders gezegd: de manier waarop we in ons dagelijks leven concreet met andere mensen hebben om te gaan. Uit eigen ervaring als directeur en leidinggevende in de zorg weet Bas Baanders dat Levinas ook in het hedendaagse debat over leiderschap en management heel vruchtbaar kan zijn. In de lezing “Levinas en leiderschap” zal hij zijn inzichten en ervaringen met u delen. Momenteel is

Baanders werkzaam vanuit zijn bureau *Baanders, consultancy met zorg*. In 2007 publiceerde hij het boek: *Overgeleverd aan de toekomst : Emmanuel Levinas en de Talmoud*. De bijeenkomst van de lezing begint om 11.00 uur en duurt tot 12.30 uur. Het laatste half uur zal besteed worden aan vragen van de aanwezigen en discussie met de inleider. Meer informatie over de Samuël-Hirschlezingen kunt u vinden op onze website www.judaica-zwolle.nl.

Leerhuis Jona lezen met de rabbijnen

In januari start een Vrij Leerhuiscursus van vijf woensdagavonden over het bijbelboek Jona, een uitzonderlijk profetenboekje, omdat het geen profetieën, maar een verhaal over een profeet bevat - een profeet bovendien die zich niet erg profetisch lijkt te gedragen! Tijdens dit leerhuis zal het boek Jona van diverse kanten worden bekeken en besproken.

Allereerst zal aandacht worden besteed aan de Hebreeuwse taal waarin het boek Jona is geschreven, een uiterst dynamische taal die gekenmerkt wordt door het gebruik van bepaalde woordstammen, het ontbreken van onze westerse werkwoordstijden, de dynamische zinsbouw, die vaak met het werkwoord begint. Vanuit de taal zal de overstap worden gemaakt naar het taalgebruik, de stijl en de verhaaltechniek van het boek Jona. De tekst is opgebouwd in bepaalde structuren en de totale compositie van het boek is van een buitengewone compactheid. Het boek bevat diverse verhaallijnen. Een daarvan is die over de problematiek van zieneren en profeten. Het ontdekken van die problematiek wordt gemakkelijker als we Jona lezen als een midrasjverhaal dat thematisch en qua beeldtaal aansluit bij andere verhalen in Tenach. Jona is een boek met een boodschap of prediking. Die boodschap wordt helder als het verhaal wordt geplaatst in de context van de tijd waarin het is ontstaan: de Perzische tijd (6^e tot 4^e eeuw vCJ). Na

deze inleidende verkenningen vervolgt de cursus met een uitgebreide bespreking van de vier hoofdstukken van het boek, want ook elk hoofdstuk afzonderlijk heeft veel te bieden aan wijsheid en inzicht in de aard van Israëls profetie: Jona's vlucht en de storm op zee, de psalm van Jona in de buik van de vis, zijn prediking tot het verdorven Ninevé, de bekering van deze vijandige stad en Jona's teleurstelling daarover... Jona, een eigenaardig bijbelboek waar veel over te leren valt.

De cursus wordt gegeven door Wil Wolters, die zelf jarenlang deelnam aan de cursussen van onze stichting. Gebruik wordt gemaakt van het boek “Als een duif naar het land Assur” van Will J. Barnard en Peter van 't Riet (Kok Kampen, 1988). Omdat het boek alleen nog in bibliotheken geleend kan worden of tweedehand te krijgen is, zal de docent voor voldoende lesmateriaal zorgen om de cursus goed te kunnen volgen.

Afscheid van Bote Mikkers als penningmeester

Per 1 oktober is Bote Mikkers om persoonlijke redenen teruggetreden als penningmeester van onze stichting. Bote heeft de functie de afgelopen twee seizoenen onberispelijk vervuld.

Bij het begin van het cursusseizoen 2007-2008 trad Bote Mikkers als penningmeester toe tot het bestuur van de Stichting Judaica. Hij volgde in die functie Johan Kelholt op die deze functie de zes voorgaande jaren vervuld had. Bote's hart lag niet echt bij financieel en administratief werk, maar als lid van de werkgroep cursussen voelde hij zich geroepen de lastig te vervullen vacature van penningmeester op zich te nemen. Met enige hulp van zijn administratief onderlegde echtgenote heeft hij gedurende de

afgelopen twee jaar de financiën van de stichting nauwkeurig en efficiënt beheerd. Daarvoor zijn we hem zeer erkentelijk. We hebben Bote gedurende deze twee jaren ervaren als een loyale en vriendelijke medebestuurder, wiens wijze raad we zeer op prijs hebben gesteld. We wensen Bote en zijn vrouw Marika de komende tijd het allerbeste toe en hopen hen van tijd tot tijd weer eens in de synagoge te ontmoeten.

Groot onderhoud Synagoge

In de zomer maanden is er noodzakelijk groot onderhoud aan de Synagoge gepleegd. Na de restauratie van het gebouw, eind jaren tachtig, was groot onderhoud nodig aangezien diverse lekkages werden geconstateerd tijdens de rondleidingen en diensten. Een onderzoek van de loodgieter wees uit dat een aantal goten gescheurd waren en aan vervanging toe waren. Omdat we de komende jaren niet opnieuw met problemen aan de dakgoten geconfronteerd willen worden, is besloten, na overleg, om alle goten te vervangen. Tevens is besloten om ook het zinken dak aan de voorzijde van de kleine synagoge te vernieuwen.

Vorig jaar is het zinkwerk aan de achterzijde, boven de Ark, vervangen. Dit is een fraai stukje ambachtelijk werk van deze ervaren loodgieters geworden. Je kunt daarbij zien dat de liefde voor het vak bij deze vakmensen nog groot is. Een pluim voor het Zwols Loodgietersbedrijf !

Omdat er steigers voor en naast het gebouw geplaatst dienden te worden en ook het schilderwerk aan onderhoud toe was, is ook het schildersbedrijf Porte uitgenodigd om een offerte te maken. In overleg met Sikkens Verf is een plan van aanpak gemaakt en ziet het gebouw, na alle houtwerk grondig geschuurd, gegrond en afgelakt te hebben, er weer fris uit.

De totale kosten van de schilder zijn, na enige bezuinigingen, toch nog uitgekomen op € 12.500,-. Voor de loodgieter werd € 25.500,- begroot. Op het steigerwerk is bezuinigd door beide werkzaamheden gecombineerd uit te voeren en een externe steigerbouwer aan te trekken. Tijdens de werkzaamheden bleek echter dat ook het hout op diverse plaatsen, zoals bij goten en kozijnen, was aangetast. Ook werd aan het dak een aantal tekortkomingen geconstateerd, zoals gebroken

pannen, scheurvorming in het metselwerk, losgelaten voegwerk e.d. Zodoende werd ook een beroep gedaan op het bouwbedrijf Huisman uit Rouveen om zowel de schilder als de loodgieter bij te staan. Op deze bijkomende kosten waren we nauwelijks voorbereid: ruim € 4.000,- is hieraan besteed.

De schoorsteen van het gebouw heeft geen functie meer en het 15 meter hoge element kan in de toekomst een gevaar gaan vormen voor de gebouwde omgeving. Het metselwerk vertoont namelijk scheurvorming op diverse lagen en het advies van de Monumentenwacht is om deze te slopen. Geen eenvoudige klus, aangezien de schoorsteen aan de achterzijde slechts bereikbaar is via een smal steegje. Door middel van een steiger zal de schoorsteen steen voor steen gesloopt dienen te worden tot op de gootlijn, waarna het restant afgedekt gaat worden. De aannemer zoekt nog naar een efficiënte aanpak, want uiteraard ontbreken de daarvoor opnieuw nodige pecunia.

Maar voor nu mag de synagoge weer gezien worden!

Wim Meurkens, Bouwkundig adviseur

De Synagoge van Zwolle heeft uw steun hard nodig

In zijn bijdrage over het groot onderhoud aan de synagoge heeft Wim Meurkens, bestuurslid en bouwkundig adviseur van de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle (de stichting die het gebouw beheert) uiteengezet wat er een herstelwerkzaamheden moest gebeuren en wat dat heeft gekost. Daardoor zijn de reserves van de Stichting Voortbestaan behoorlijk uitgeput. Samen met dit Judaica Bulletin ontvangt u een folder van de Stichting Voortbestaan waarin u gevraagd wordt om uw financiële steun. Het bestuur van de Stichting Judaica en de redactie willen deze oproep onder uw aandacht brengen en van harte aanbevelen. Giro- en bankrekening van de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle kunt u vinden in de folder.

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. De abonnementsprijs bedraagt m.i.v. september 2009 € 8,00 per jaar, over te maken na ontvangst van een factuur.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- Mw. R.J.S. Hamburger (coördinator rondleidingen en tentoonstelling)
- Dhr. D. Klasen (cursuscoördinator)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- W.H. Neevel (secretaris)
- S.P. van 't Riet (voorzitter, penningmeester)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de administrateur mevr. J. van Harten-Wondergem (038-4651347) of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de cursussen, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, met als thema 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is eenmaal per maand op zondag geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze datums de Judaica-agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs is: € 3,00 per persoon; voor kinderen € 2,00.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de PKN te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam e.a.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Zwolle.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt 1 januari 2010. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van december te zijn ingeleverd op ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl.

UIT HET BESTUUR

Over het vertrek van onze penningmeester Bote Mikkers heeft u elders in dit bulletin kunnen lezen. Omdat onze oproep voor een nieuwe penningmeester nog geen geschikte kandidaat heeft opgeleverd, zal de voorzitter tijdelijk het penningmeesterschap waarnemen. Het bestuur is wel verheugd twee nieuwe leden in zijn midden te mogen verwelkomen. Het zijn mw. R.J.S. (Riwkah) Hamburger, die de afgelopen jaren al zeer actief is geweest als coördinator van de rondleidingen en voorzitter van de tentoonstellingscommissie, en dhr. D. (Dick) Klasen, die al enige jaren heeft gefungeerd als coördinator van het cursusprogramma. Beiden zullen hun werkzaamheden, nu ook als bestuurslid, voortzetten. We wensen hun daarbij veel succes.

DE ADMINISTRATIE

De administratie van de Stichting Judaica Zwolle wordt verzorgd door Mieke van Harten-Wondergem te Zwolle. Zij is te bereiken via tel.nr. 038-4651347 of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Peter van 't Riet en Wim Neevel. Met de deelname van Wim aan de redactie is de vacature vervuld. Verspreiding: Geesinus en Astrid Kruithof.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwkah Hamburger (voorzitter), Michael Canter, Wil Cornelissen, Marco Groen, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Astrid Rodrigues Pereira, Caroline Rouwendal-Estoppey, Renate van Vuure-Redout.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Lidy van Dam, Henrike de Graaf, Dick Klasen (secretaris), Dicky Koffeman, Wim Neevel, Gerrit Ravensbergen, Peter van 't Riet (voorzitter), Wil Wolters.

BEHEER E-MAIL

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Men kan via dit e-mailadres toezending van het cursusprogramma of andere informatie aanvragen.

RONDLEIDINGEN IN SYNAGOGES

Rondleidingen in de synagoge van Zwolle voor groepen van meer dan 15 personen kunnen worden aangevraagd via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Tijdens een rondleiding wordt ook een bezoek aan de tentoonstelling gebracht. Kosten: € 3,00 per volwassene.